

- Meeuwissen, W.J., 'Licht op de katholieke bovenlaag in Noordoost Nederland vóór de emancipatie'. in: *Rijksarchiefschool. Verslag en bijdragen* 1972 1972 - 1973 / 1973 - 1974. Utrecht, 1975, 55 - 60 en 91 - 92.
- Melief, Petrus B.A., *De strijd om de armenzorg in Nederland 1795 - 1854*. Groningen - Djakarta, 1955.
- Michman, J., 'Gotische torens op een Corintisch gebouw, De doorvoering van de emancipatie van de joden in Nederland'. *TvG* 89, 1976, 493 - 517.
- Noordeloos, P., *De restitutie der kerken in den Franschen tijd*. Nijmegen, 1937.
- Nuyens, W.J.F., 'Emancipatie der katholieken in Nederland op het einde der achttiende eeuw'. *Onze Wachter* 1880, 95 v, 113 v, 261 v.
- Witlox, J.H.J.M., *De katholieke staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst*. Dl 1, Den Bosch, 1919.

* * * * *

DE AFSCHEIDING ALS EMANCIPATIE-BEWEGING?

J. van Gelderen

72

In de meer recente literatuur van sociologische/historische zijde over de Afscheiding van 1834 wordt deze beweging gezien als emancipatie-beweging. een streven (zij het onbewust en met weinig indrukwekkende resultaten) van een godsdienstige minderheid, nl. een deel van de gereformeerde gezindte, behorend tot de lagere groepen uit de bevolking, geleid door voormannen uit de 'fatsoenlijke burgerstand'.

Nader gezegd: de Afscheiding wordt dan beschouwd als een *voor-oefening* van de emancipatie der 'kleine luyden', die weer deel uitmaakt van de vier emancipatie-processen die in de vorige eeuw hun oorsprong vonden: de emancipatie van de genoemde kleine luyden of 'gereformeerden', van de rooms-katholieken, van de arbeiders en van de vrouwen. Deze processen komen eerst na 1860 echt goed op gang, maar reeds in 1834 werd de kerkelijke status quo (en die in plaatselijke situaties) beslissend doorbroken.

De betekenis van de Afscheiding wordt dan gezien als gelegen in het alternatief op kerkelijk terrein dat hier wordt geboden en kan dienen als leerproces en referentiekader voor andere groepen (Mulder). Oudere literatuur ziet de betekenis gelegen in de vanaf die tijd daterende theologische opleving (in gereformeerde zin) of ook als voorbereiding op de Grondwet van 1848 inzake de godsdienst-vrijheid. Weer anderen zien de Afscheiding als doorbraak van de

census- en standenmaatschappij (Gerretson), 'een religieus gede-termineerde uitweg uit geestelijke en sociale nood' (Rogier). Dit samenspel van religieuze, politieke, sociaal-economische en cultu-rele factoren maakt de bestudering van de Afscheiding zo boeiend.

In plaats van de Afscheiding te beschouwen als een *voor oefening* willen we op het symposium proberen de actie van 1834 - in oor-sprong en in gevolgen - *als zodanig* te bespreken. Wellicht was de actie bewuster (want verworteld in een traditie) en waren de resul-taten indrukwekkender (zo omstreeks 1860/1870). Het vraagteken in de titel kan dan misschien verdwijnen.

Ter sprake zou kunnen komen:

1. Om welke groep gaat het in de toenmalige nederlandse samen-leving? Dient de terminologie 'kleine luyden' niet herzien te worden?
2. Wat hield het concreet in voor enkelingen en groepen om zich bij de Afscheiding te voegen? Wie waren de leiders? Sociale stij-ging?
3. Welke verspreiding over het land? Hoe de groei en aantrekkings-kracht van de kerken der Afscheiding te verklaren?
4. Welke actie ging er concreet uit van deze kerken? Organisatie, armverzorging, onderwijs enz.
5. Wat was het 'zelfbeeld' van de Afgescheidenen? Is hier een ver-schuiving te constateren?
6. Welke bronnen zijn te noemen om deze vragen te beantwoorden?

73

Literatuurlijst

- Becker, J.W. *Het eeuwige heimwee. Chiliasme en sektarisme*. Alphen aan de Rijn, 1976.
- Bouwman, H. *De crisis der jeugd*. Kampen, 1914.
- Brunt, L. 'Over gereformeerden en kleine luyden'. *Sociologische Gids*. Meppel, 1971, 49 v.
- Gerretson, C. 'De Fonte Libertatis. De Afscheiding van 1834 en haar natio-nale betekenis' in *Verzamelde werken* III, Baarn, 1974, 53 - 69.
- Gerretson, C. 'Onbekende factoren van de Afscheiding van 1834' in *Verza-melde werken* V, Baarn, 1975, 168 - 182.
- Hendriks, J. *De emancipatie van de gereformeerden*, Alphen aan den Rijn, 1971.
- Hofman, H.A. *Ledeboerianen en Kruisgezinden. Een kerkhistorische studie over het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten (1834 - 1927)*. Utrecht, 1977.

Jong, O. de. 'Nieuw licht op de afscheiding van 1834?' in *Rondom het Woord*, achttiende jrg. nr. 1, februari 1976, 41 - 56.

Plomp, J. *Zo zongen de ouden. De houding van de Christelijke Afgescheidenen (Gereformeerden) tegenover het aanvaarden van overheidsuitkeringen aan de kerken*. Kampen, 1972.

Staverman, M. *Buitenkerkelijkheid in Friesland*. Assen, 1954.

Stellingwerff, J. *Amsterdamse emigranten. Onbekende brieven uit de prairie van Iowa 1846 - 1873*. Amsterdam, 1975.

Stokvis, P.R.D. *De Nederlandse trek naar Amerika 1846 - 1847*. Leiden, 1977.

* * * * *

NEGENTIENDE-EEUWSE INTERPRETATIES VAN 'EMANCIPATIE' ALS BEGRIIP EN BEWEGING

J.A. Bornewasser

Als uitgangspunt diene dat heden ten dage de wetenschap der sociologie modellen aanreikt waarmee een e.-proces anders wordt beschreven dan gebruikelijk was in de vakliteratuur van geestverwanten: meer afstandelijk, met aandacht voor een ander soort mogelijk- en noodzakelijkheden, minder 'idealistisch' ook waar het een religieuze groepering betreft. Ik denk voor ons colloquium aan Verwey-Jonker, Hendriks, Thurlings tegenover Witlox, Gorris, Brom, Commissaris en Versluis. Het is mijn bedoeling om een zo groot mogelijk aantal 'emancipatoren'-stemmen nog eens te beluisteren met behulp van hetgeen Hendriks o.a. ter voorbereiding van dit symposium heeft gegeven en van de karakterisering en die Thurlings gebruikte.

Ik zou willen proberen te achterhalen:

1. wat de 'emancipatoren' zelf onder e. verstonden. Dat blijkt eigenlijk tot ver in de negentiende eeuw eenvoudigweg 'vrijheid' te zijn en wel vooral met het onderscheid 'formeel' en 'feitelijk';
2. in hoeverre de emancipatoren zelf ook hebben ervaren en gevoeld wat ze eerst volgens de e.-historici en nu volgens de sociologen gevoeld hebben resp. zouden hebben moeten voorstaan. Hoe omschreven zij dat? Welke termen? Welke doeleinden? Welke onderlinge verschillen? Hoe te verklaren? Welke fasen? In hoeverre is er toch meer dan zij zeiden? (onbewust). Ging het om de eigen groep? Om de samenleving in haar geheel? Wilden zij inderdaad alleen maar 'vrij' zijn of wilden ze ook overheersen? (Goddijn + Thurlings tegenover Van Heek + Van Doorn!).